

راهکارهای معنوی مقابله با چالش‌های تربیت دینی

زینب آزادی کل کوشکی^۱

چکیده

از مسائل مهم جامعه بشری، تربیت دینی می‌باشد که به منظور شناساندن و راه‌یابی افراد به دست آوردن معرفت ایمانی و عقاید دینی، پذیرش سنت‌ها و اعمال دینی مورد تایید دین صورت بگیرد. لذا بررسی و تبیین چالش‌های پیش روی آن از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. هدف از پژوهش حاضر، راهکارهای معنوی مقابله با چالش‌های تربیت دینی است. بنابراین عمده‌ترین راه‌کارها با چالش‌های ذکر شده تربیت دینی، شامل شناختن تمایلات فطری و پرهیز از افراط، اصل تعقل و پرهیز از سطحی‌نگری، توجه کردن به ارزش‌های مهم و با ارزش انسانی، محبت کردن و مهرورزی، حضوری با تقوا، توجه کردن به وحدت در بینش و منش و بهره‌گیری از عنصر زیبایی شناختی است. در نتیجه، علی‌رغم اهمیت تربیت دینی در جامعه و تلاش‌های انجام گرفته از سوی دست‌اندرکاران این امر مهم، هنوز به وضعیت درستی دست نیافته‌ایم. با این وصف تربیت دینی در رویارویی با این چالش‌ها باید عقلانیت، تقوای حضور و ارزیابی و انتخاب کردن همراه باشد. پژوهش حاضر، با شیوه توصیفی، تحلیلی و به روش کتابخانه‌ای تالیف شده است.

کلیدواژه: تربیت دینی، چالش، راهکار.

^۱ طلبه سطح دو، حوزه امام‌خامنه‌ای (ره)

انسان موجود پویا و پر تحرک و خلاق است که به طور طبیعی به دنبال موفقیت‌های چشمگیری در زندگی است به همین دلیل برای شکوفا کردن این استعدادها و رسیدن به آرزوها و امیال خویش از هیچ تلاشی دریغ نکرده است، و همواره سعی دارد که از توانایی و توانمندی‌های خویش در بهترین حالت ممکن استفاده نماید تا به منزل خوشبختی و ابدی خویش دست یابد. وی در بررسی اهداف تعلیم و تربیت اسلامی نشان داده است که مهم‌ترین نیاز اصلی هر جامعه تربیت انسان‌های مؤمن و متدینی است که با تکیه بر نیروی ویژه به خصوص ایمان، اراده، تعقل و منطق بیاندهد و به جای وابسته بودن به دستاوردهای فرهنگی و اقتصادی افراد، خود را بر فناوری و دانش زمان خویش ایمان باشد. از عمده‌ترین تغییراتی که بر اثر چالش‌ها و بحران‌ها به وجود می‌آید تغییراتی در ابعاد معنوی و ارزشی و به خصوص به چالش کشیدن ارزش‌های دینی و معنوی می‌باشد. تربیت دینی می‌تواند نقش خاص و ویژه‌ای در توسعه و پیشرفت معنوی و کمال جامعه دینی ایفا کند و هر گونه کاستی‌های موجود در آن را که منجر به وجود آمدن نابهنجاری‌های جبران ناپذیری در پرورش نسل جامعه شود. بنابراین با برخی از چالش‌ها مواجه هستیم که باید خود را برای تعامل منطقی با آن آماده کنیم. از مهم‌ترین چالش‌ها در این ارتباط بر حوزه تربیت دینی است. از این رو مسئله اساسی در پژوهش حاضر با تربیت دینی و راهکارهای مقابله با آن است.

در پیشینه‌ی پژوهش، مقالاتی در ارتباط با این موضوع نگاشته شده است و هرکدام از این پژوهش‌ها به یک بحث در ارتباط با موضوع پرداخته‌اند؛ از جمله در مقاله: بررسی چالش‌ها و موانع آموزش تربیت دینی در نظام آموزشی ایران، مولف: شیرین حقیقی مهمان دار، ۱۴۰۲، در این مقاله، به منظور شناسایی و بررسی چالش‌های آموزش تربیت دینی در مدارس انجام شده است. در مقاله: تربیت دینی و چالش‌های آن در آموزش و پرورش، مولف: حسین افلاکی فرد و دیگران، ۱۴۰۲، در این مقاله، وضعیت موجود تربیت دینی در آموزش و پرورش را مورد بررسی قرار داده است. در مقاله: آسیب شناسی تربیت دینی در عصر جهانی شدن و راهکارهای تعامل پویا با آن، مولف: مهدی سبحانی نژاد و دیگران، ۱۳۸۹، در این مقاله، به آسیب شناسی تربیت دینی در عصر جهانی شدن در حوزه تربیت دینی پرداخته شده است. ولی در این مقاله حاضر سعی بر آن شده است تا پرداختن به مفاهیم کلیدی این پژوهش، به راهکارهای معنوی مقابله با چالش‌های تربیت دینی پرداخته شود. بر این اساس ما در این پژوهش درصدد پاسخ به سؤالاتی هستیم که بیانگر و روشن‌کننده این تحقیق باشد از جمله:

۱- راهکارهای معنوی مقابله با چالش‌های تربیت دینی چیست؟

۱- مفهوم شناسی

پیش از پرداختن به بحث‌های اصلی لازم است کلمات کلیدی و تأثیرگذار را که در این پژوهش مطرح است مورد بررسی لغوی و اصطلاحی قرار داده شود تا با روشن شدن مفاهیم آنها، تبیین هرچه بیشتر بحث ممکن شود.

۱-۱- تربیت

تربیت از ریشه «رَبَوَ» به معنای زیادت و نمو^۱ و اصلاح^۲، پروردن و به کمال رساندن^۳ بوده و در زبان فارسی به مفهوم آموزش اصول ادب و اخلاق^۴ به کار می‌رود.

۱-۲- معنای اصطلاحی

این واژه همچنین در اصطلاح، به معنای پرورش آگاهانه و هدفمند ابعاد جسمی، غریزی، عقلانی، عاطفی و روحی انسان است و بر این اساس ابعاد گوناگون جسمی، روانی، اجتماعی، عاطفی، اخلاقی، جنسی و... را دربر می‌گیرد.^۵ راغب تربیت را تغییر تدریجی امری می‌داند که آن چیز به حد کامل آن برسد؛^۶ همچنین دانشمندان اسلامی با توجه به معنای لغوی تربیت، معناهای دیگری برای تربیت بیان کردند که از جمله؛ پرورش دادن، شکوفا ساختن، رشد کردن و فراهم آوردن زمینه‌هایی برای به انجام رساندن استعدادهای درونی و بیرونی متربی است. شهید مطهری (ره) در تعریف تربیت این‌گونه بیان می‌دارد: «تربیت عبارت است از پرورش دادن، یعنی استعدادهای درونی‌ای را که بالقوه در یک شیء موجود است به فعلیت درآوردن و پروردن. و بنابراین تربیت فقط در مورد جاندارها یعنی گیاه و حیوان و انسان صادق است و اگر این کلمه را در مورد غیرجاندار به کار ببریم مجازاً به کار برده‌ایم، نه اینکه به مفهوم واقعی، آن شیء را پرورش داده‌ایم.»^۷

^۱ ابن فارس، مقاییس اللغه، ج ۲، ص ۴۸۳.

^۲ جوهری، الصحاح، ج ۱، ص ۱.

^۳ مصطفوی، التحقیق، ج ۴، ص ۲۰.

^۴ دهخدا، لغت‌نامه دهخدا، ج ۲، ص ۶۶۰.

^۵ فقیهی، تربیت جنسی مبانی و اصول و روشها از منظر قرآن و حدیث، ص ۹۹.

^۶ راغب اصفهانی، ۱۴۱۶ ق.

^۷ مطهری، ص ۵۸۸، ۱۳۸۸.

استاد مصباح نیز تربیت را این‌گونه تعریف کرده‌اند: «تربیت، فراهم کردن زمینه‌هایی است برای اینکه استعدادها و نیروهای یک موجود رشد کند تا بتواند از این نیروها برای رسیدن به کمال خودش بهره مند شود.»^۱

۲-۱- تربیت دینی

تربیت به معنای پرورش دادن اخلاق و ادب و به افراد یاد دادن به کار رفته است.^۲ همچنین دین به معنای ملت، مذهب، دین، پاداش، مکافات، طاعت و حساب آورده شده است.^۳ در جای دیگر گفته شده است: «دین یک معنای اصلی می‌باشد که بقیه معنا به آن بر می‌گردد معنای اصلی آن، اطاعت از جنس قید شده است و به تربیت معتقد است و تربیت بر یک معنای اصلی و آن زیادت و رشد است.»^۴

۳-۱- معنای اصطلاحی

تربیت دینی بر دو معنا است: ۱- تربیتی است که منتسب به دین می‌باشد یعنی تربیتی است که محتوای آن از دین گرفته شده است در برابر تربیتی که محتوای آن از غیر دین گرفته شده است مانند تجربه و عقل و علم که انسان دارای آن می‌باشد. ۲- تربیتی که برای دین می‌باشد؛ یعنی تربیتی که در خدمت هدف‌های دین است خواه می‌خواهد محتوای آن از دین گرفته شود یا نشود البته اکثر کسانی که در این باره مطالبی نوشته‌اند یا سخنی گفته‌اند آن‌ها تربیت دینی را به معنای دوم آن به کار می‌برند.

۲. چالش‌های احتمالی برای تربیت دینی

همان‌طور که این پدیده، چالش‌هایی عمده‌ای را برای جامعه از جمله جامعه دینی، اسلامی در بعد‌های مختلف ایجاد می‌کند؛ زیرا جامعه به مفهوم گسترش اقتصاد، فرهنگ و سیاست در راستای این جهان است. از این رو جهان با هدف تضعیف حاکمیت و اقتدار کشورها و از بین بردن واحدها یا کشورهای کوچک و ادغام شدن آن‌ها در جهان غرب به کار گرفته شده است. به بیانی دیگر جامعه، رقابت بی‌قید و شرط در سطح جهان است که برای کشورهای ثروتمند، درآمد بیشتر و برای کشورهای فقیر، فقر بیشتر به همراه دارد. اگر چه هنوز این مفهوم ریشه در اقتصاد دارد، اما اصطلاحی که به سایر بخش‌ها زیاد شده و برای تغییرات فرهنگی و سیاسی که به روش‌های مختلف زندگی تاثیرگذار است، به کار رفته است.^۵

^۱ ضرابی، اخلاق و تعلیم و تربیت اسلامی، ۱۴۰۱.

^۲ حسن عمید، فرهنگ عمید.

^۳ همان.

^۴ احمدبن فارس بن زکریا، تربیت مقایس اللغه.

^۵ سجادی، جهانی شدن و پیامدهای چالش برانگیز آن برای تعلیم و تربیت، ص ۱۱۳-۱۲۸.

با ظهور رسانه های پیشرفته و تکنولوژی مدرن همچون ماهواره، رایانه و... که همگی نقش آموزشی و تربیتی را دارا هستند، میزان کنترل مدرسه ها بر آموخته ها، کیفیت و جهت گیری های آموزشی و تربیتی کاهش خواهد یافت که از سویی کم شدن حضور عوامل انسانی در امر تعلیم و تربیت که خود محصول ظهور و تکیه بر تکنولوژی های جدید آموزشی است که نیز از چالش های این مواجهه است.^۱

شعار اساسی جهان، آزاد سازی تجارت، سرمایه، پول و به طور کلی اقتصاد است. به علاوه تضعیف نقش دین در زندگی روزمره و اداره جامعه، از پیامدهای منفی و چالش مذهبی و دینی است.

در یک جمع بندی کلی، مهم ترین پیامدها و اثرات منفی جامعه با تمرکز بر تربیت دینی، تضعیف حاکمیت و اقتدار کشورها، افزایش شکاف های اقتصادی بین شمال و جنوب در سطح بین المللی و ثروتمندان و فقرا در سطح ملی، کاهش میزان کنترل مدارس بر آموخته ها، ضعیف شدن تمایل و علاقه به ایمان معنوی و رشد و پرورش فرهنگ انسانی برای مصرف گرایی و مد پرستی، رواج دادن دنیا گرایی و دین زدایی، تأکید کردن بر جهت گیری دینی به علت نبود معنویت در جامعه و تحمیل کردن آن بر جامعه، ضعیف شمردن دین در زندگی، رواج دادن نظام خاص ارزشی بر قرارداد اجتماعی، نگاه تک بعدی یا مادی گرایانه ای به انسان، نفوذ ارزش های سایر جامعه، اخلاق ملی و محلی در نظام تربیتی، کم رنگ شدن ویژگی های بومی و دسیسه ساختن ساخت شکنی و... بیان کرد.^۲

۳. راهکارهای معنوی با چالش های مذکور در حوزه تربیت دینی

برخی از این راهکارها که در بعد تربیت دینی اجرایی است و تربیت دینی به برخورداری از آن ها میتواند به همزیستی دست یابد، اشاره کرد. در اینجا به هریک از راهکارهای معنوی در مقابله پویا و منطقی با چالش ها پرداخته شده است که عبارت اند از:

۱. کاربرد اصل تعقل و پرهیز از سطحی نگری

از دیدگاه اسلام انسانی که رشد کرده است و اهل تشخیص و فکر باشد اگر انسان فکر و اندیشه خویش را به صورت درست به کار بگیرد و هدفش را تنها درک کردن حقیقت باشد راه رستگاری را از میان گمراهی تشخیص می دهد. قرآن کریم در این زمینه می فرماید: «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدْ

^۱ همان.

^۲ شریعت مداری، اصول و فلسفه تعلیم و تربیت، ۱۳۷۸.

پس از تولد و در دوران کودکی، رشد کرده و در دوران نوجوانی و جوانی اش به کمال می‌رسد، اما دوره ی جوانی زمانی جایگاه ویژه خود را پیدا می‌کند که ندا دهنده تربیت دینی زیبایی‌هایش را به گوشش برساند.

در اینجا که پستالوتسی می‌گوید: «هزاران هزار انسان گمراه با خشنودی بسیار راه درست را در پیش می‌گرفتند، اگر می‌دانستند که چگونه در این راه قدم گذاشته و اگر نیرو و انگیزه ای داشتند، اگر دستی به سویشان برای یاری دراز می‌شد.»^۱

آن چیزی که در تربیت دینی باید مورد توجه قرار بگیرد، اصلاحات مناسب در روش های تربیت دینی است. مدیران آموزشی و فرهنگی، با توجه به تفاوت های فردی در دانش آموزان، باید اصل زیبایی شناسی و ابراز هنر را در خصوص اوقات فراغت کودکان به صورت عمده به مراحل رشد آن‌ها در گروه‌های مختلف سنی توجه کنند.

و با بهره گیری از این راهکار برای مقابله اصولی با چالش‌های ی از جمله؛ ضعیف کردن ایمان معنوی و رشد فرهنگ انسانی در رواج مصرف گرایی مد و شی پرستی، دنیاگرایی و دین زدایی قدم برداشت، به این دلیل که جوامع غربی با انواع و اقسام سیاست ها مشغول تهیه و تدارک دیدن و اقسام سرگرمی و تهیه وسایل و ابزارهای سرگرمی هستند که بتوانند به طور عمومی جوانان به طور خاص به کالاهای لوکس خود جذب کنند. بنابراین جامعه کنونی، بیش از پیش نیاز به این دارد که در آموزه‌های اخلاقی، توجه و بازنگری در دین و تربیت دینی کند، زیرا لازم است که بر اثر جهانی شدن که انسان در نگاهش به تربیت دینی تجدید نظر کند.

۹. توجه به وحدت و یکپارچگی در بینش، منش، هدف و خط مشی

از مهم ترین عوامل آسیب زنده در تربیت دینی جوامع وحدت نداشتن در هدف و خط مشی است. تضاد در روش های تربیت دینی بین مراکز متولی تربیت دینی، نهادهای فرهنگی و هنری در جامعه که موجب تضاد تربیتی و سرگردان شدن نسل جوان در جامعه شده است اگر یکپارچگی به مفهوم واقعی کلمه در ساختار و تشکیل ها، با رویکرد برگرفته فعالیت های آموزشی و پرورشی، شکل دقیق خود را پیدا نکند، به طور حتمی آسیب پذیری جوان در آینده، بیشتر از گذشته خواهد بود. بنابراین باید در این راه به جاذبه های دینی توجه مهم و ویژه ای داشت.^۲

مراد حاصل می‌گوید: «اگر تربیت دینی بر این مبنا که دین جوهر زندگی اعمال شود، آن گاه آگاهی نسبت به اهمیت، ضرورت، فایده و نسبت دین با دیگر حوزه های معرفتی دقیق تر خواهد شد. توسعه و ایجاد مدرسه ها به گسترش سریع تکنولوژی و ارتباطات، صنعتی شدن جامعه و نیازهای متنوع امروزی انفجار دانش، دایره تاثیر عوامل مختلف را بر افکار و اندیشه های نسل جوان، گسترده تر کرده است، بنابراین سهم خانواده ها و حتی معلمان

^۱ نقیب زاده، نگاهی به فلسفه آموزش و پرورش، ۱۳۸۱.

^۲ همان.

در تکوین شخصیت فرزندان خود، روز به روز کمتر می‌شود. آن چه که پیدا است که هنوز مراکز آموزشی و فرهنگی ما به عنوان اصلی ترین کانون های تربیتی، باید مورد توجه و برنامه ریزی قرار بگیرند. اگر نظام آموزش و پرورش بخواهد از راه آموزش های صرف، به سوی تربیت دینی، اخلاقی و اجتماعی حرکت کند، لازمه اینکه بسیاری از اهداف و روش ها را تغییر بدهد.^۱

بنابراین نسل امروزی در حال افزایش آگاهی ها و دانش خود در برابر انواع و اقسام انتخاب های خود می باشند که به وسیله آن می توانند زندگی خود را تغییر دهند در این میان مربیان که در اجرای آموزش و پرورش اگر نتوانند همراه و همگام با انتظارات و نیازهای جوانان کنند و به تهیه برنامه کاربردی و اصولی بپردازند سرنوشت دانش آموزان، دانشجویان و طلاب مشخص نخواهد بود. این راهکار می تواند راهنمای خوبی برای روبه روشن شدن با چالش هایی مانند؛ کیفیت و جهت گیری های آموزشی و تربیتی دانش آموزان، کاهش میزان کنترل مدرسه ها بر آموخته ها، کم شدن حضور عوامل انسانی در برابر تعلیم و تربیت، از بین رفتن خصیصه نظارت و داوری سیاسی و... می باشد.^۲

^۱ مراد حاصل، تربیت دینی، باید ها و نبایدها، ص ۱۳۲-۱۳۶.

^۲ مراد حاصل، تربیت دینی، باید ها و نبایدها، ص ۱۳۲-۱۳۶.

نتیجه گیری

در جامعه امروز انسان نیازمند توجه و بازبینی اخلاقی و تربیت دینی می باشد به طوری که این نیازها بر اثر جهانی شدن باعث شده است که انسان به تربیت دینی خویش نگاه دیگر داشته باشد ولی باید در این نگاه بازنگری اساسی شود؛ زیرا جامعه حاضر به ارزش های عملی بیش از ارزش های گفتاری و به فرهنگ دینی بیش از تربیت دینی نیاز دارد. از آنجا که تربیت دینی در اسلام، از مبانی دین اسلام نشات گرفته است، توجهی دوباره به آموزه های اسلام و مطابقت دادن آنها با اوضاع جامعه از وظایف مهم دانشمندان اسلامی، برنامه ریزان درسی، روان شناسان اسلامی و سایر دست اندرکاران امر تعلیم و تربیت است. بنابراین در آموزه های اسلامی اصل های ثابتی وجود دارد که با گذر زمان تغییر نمی یابند اما در مدرنیته یک شکل وجودی مطرح می باشد و آن شکل وجودی جامعه و تغییر جامعه است که به وسیله تغییرات خویش اندیشه و باورها را شکل می دهد و این اندیشه خود مختار نسبت به راه و شیوه زندگی جهان و نسبت به تمام پدیده های زندگی تعریف خاصی ارائه می دهد و ترویج کننده و گسترش دهنده افکار و راه و شیوه زندگی رسانه ها و دولت ها است؛ که در این مقاله، با چالش های تربیت دینی استخراج دلالت هایی که می تواند به نفع تعلیم و تربیت و دانش آموزان و نوجوانان و جوانان به کار گرفته شود، اشاره شده است و همچنین در پایان، به راهکارهایی جهت مقابله با چالش های تربیت دینی پرداخته شده است.

منابع

*قرآن کریم

*نهج البلاغه

- ۱- امینی، ابراهیم، «آیین تربیت»، تهران، انتشارات اسلامی، ۱۳۶۸.
- ۲- احسانی، محمد، «نقش مادران در تربیت دینی فرزندان»، نشر: قم، دفتر عقل، مرکز پژوهش های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۷.
- ۳- ابن فارس، ابوالحسن احمد، «مقایس اللغه»، تهران: پژوهشکده حوزه و دانشگاه، چاپ اول، ۱۳۸۷ ش.
- ۴- باقری، خسرو، «جهانی شدن و پویایی انتظارات از دین»، تربیت اسلامی، کتاب سوم، مرکز مطالعات تربیت اسلامی وابسته به معاونت پرورشی آموزش و پرورش، ۱۳۸۳.
- ۵- توانا، معصومه، «نسبت جهانی شدن و پیامدهای چالش برانگیز آن برای تعلیم و تربیت، فرصت ها و تهدیدها»، پایان نامه کارشناسی ارشد تعلیم و تربیت دانشگاه، تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی، ۱۳۸۴.
- ۶- جوهری، اسماعیل بن حمار، «الصحاح»، تهران: امیری، چاپ اول، ۱۳۶۹ ش.
- ۷- دهخدا، علی اکبر، «لغت نامه دهخدا»، تهران: روزنه، چاپ دوم، ۱۳۷۷ ش.
- ۸- راغب اصفهانی، «المفردات الفاظ قرآن»، نشر: دمشق، دارالقلم، ۱۴۱۶ ق.
- ۹- رجایی، فرهنگ، «پدیده جهانی شدن (وضعیت بشری و تمدن اطلاعاتی)»، ترجمه: عبدالحسین آذرننگ، نشر: آگاه، ۱۳۸۱.
- ۱۰- سجادی، مهدی، «جهانی شدن و پیامدهای چالش برانگیز آن برای تعلیم و تربیت، پیامد ها و چالش ها»، مجموعه مقالات همایش جهانی شدن و تعلیم و تربیت، تهران، ۱۳۸۲.
- ۱۱- شریعت مداری، علی، «اصول و فلسفه تعلیم و تربیت»، انتشارات امیر کبیر، تهران، ۱۳۷۸.
- ۱۲- عمید، حسن، «فرهنگ عمید»، ناشر: امیر کبیر، ۱۳۵۳.
- ۱۳- فقیهی، علی نقی، «تربیت جنسی مبانی و اصول و روش ها از منظر قرآن و حدیث»، تهران: دارالحدیث، چاپ یازدهم، ۱۳۹۴ ش.
- ۱۴- مطهری، مرتضی، «اخلاق جنسی در اسلام و جهان غرب»، تهران، انتشارات صدرا، ۱۳۸۸.
- ۱۵- مراد حاصل، امیر، «تربیت دینی، باید ها و نبایدها»، فصل نامه اصحاب قلم، شماره: ۲، ۱۳۸۴.

۱۶-مصطفوی، حسن، «التحقیق»، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب، چاپ اول، ۱۳۶۰ ش.

۱۷-نقیب زاده، میر عبدالحسین، «نگاهی به فلسفه آموزش و پرورش»، انتشارات طهوری، تهران، ۱۳۸۱.

۱۸-ولایتی، علی اکبر، «ارتباطات و جهانی شدن»، نشریه قدس ۱۳۸۱/۸/۴.